

*Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar** (1923-1938)

Muhammed Sari

Aksaray Eşmekaya İÖÖ.

SARI, Muhammed, Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar (1923-1938). CTAD, Yıl 7, Sayı 14 (Güz 2011), 87-113.

1923-38 arası dönemde Türkiye'de dışarıdan bir göç, nüfus mübadelesi yaşanırken, içeriden de çeşitli sebeplere bağlı olarak bir iç göç yaşanmıştır. Yunanistan ile 1923 yılında başlayan mübadelede, Türkiye'ye yaklaşık 500.000 mübadil gelmiş ve hükümet uzunca bir süre bunları iskân etmekle meşgul olmuştur. Türkiye'den giden mübadil Rumların yerlerine iskân edilen bu mübâdillerin yerleştirme işlemleri 1925 yılından itibaren büyük oranda azaltılmıştı. Ancak bu kez de, ülke içerisindeki yerleşik olmayan halkın iskânı hükümeti uğraştırmıştır. Atatürk döneminde uygulanmış olan iç iskânın, Atatürk'ün iskân politikasında önemli bir yeri vardır. Bu dönemde iç iskân faaliyetleri düzenli olarak 1926 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmış ve 1930'lu yıllarda aynı şekilde devam etmiştir. İç Anadolu ve Karadeniz ile Doğu Anadolu'da bu faaliyetler yoğun olarak yaşanmıştır. Göçebe vaziyette yaşayan aşiretler, geçimlerini buldukları yerlerde temin edemeyenler, güvenlik sebebiyle yapılan iskânlar ile şark mültecileri bu dönemde iç iskânın unsurlarını oluştururlar. İskânı yapılan bu gruplar sayesinde ülke daha medenî ve daha homojen bir görünüm kazanmıştır.

Anahtar Sözcükler: İskân, göçebe, aşiret, güvenlik, mülteci

SARI, Muhammed, Activities Concerning The Inner Settlement Policy of Atatürk Era (1923-1938). CTAD, Year 7, Issue 14 (Fall 2011), 87-113.

Between 1923 and 1938 inner migration happened in Turkey beside the migration from abroad and the population exchange with Greece. Beginning from 1923, in consequence of the population exchange, the Turkish government seriously dealt with the settlement of almost 500 thousand immigrants. Settlement process of those exchangees was gradually reduced beginning from 1925. However, as soon as the the government solved the problem, the settlement of the non residents emerged as a

* Bu makale Doktora tezinden derlenmiştir.

challenger. The inner settlement had a crucial place on the settlement policy of Atatürk's period. Activities on inner settlement began to be implemented regularly beginning from 1926 and continued in the 1930's especially in central, northern and eastern parts of Turkey. Nomadic tribes (aşiret), inhabitants who were not able to earn their life from their inhabitation, settlement emerged for security reasons and oriental refugees were the elements of inner settlement. Their settlement helped homogeneity and civilization of the country.

Keywords: settlement, immigrant, tribe, security, refugee

Giriş

İskân; sakin kılma, oturtma, ev sahibi etme ve yerleştirme¹ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu konu, devletlerin ekonomik ve idarî meseleleri ile yakından ilgili olmasının yanında, toplumu da büyük oranda alakadar etmiştir. Bu sebeple iskân, çeşitli şekilleri bünyesinde taşıdığı gibi, metot bakımından da değişik usuller dâhilinde yürütülmüştür². Cumhuriyet döneminde iskân politikasının ilk basamağını Yunanistan ile yapılan mübadele teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra, Yunanistan'daki Türklerin Türkiye'ye getirilmesiyle, ülke içindeki nüfusun yoğun bir biçimde homojenliği sağlanmıştır³. Kısa sürede ortaya çıkan yoğun Rum göçü, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik yapısını oluşturan koşulların değişken ve dinamik bir nitelik kazanmasında önemli ölçüde rol oynamıştır. Zaten bozulmuş olan toplumsal ve ekonomik dengeler ülkeyi daha da derinleşen sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır⁴. Gerçekten bu işin çok çabuk ve ani gelişmesi, düzenli bir iskân politikasının yapılmasına imkân bırakmamıştır. Düzenli bir iskân politikasının izlenmeye başlaması ise, 1930 sonrasına tesadüf eden, muhacirlerin iskânı ve ülke içerisindeki çeşitli unsurların yerlerinin değiştirilmesi esnasında kendini göstermiştir.

Atatürk döneminde izlenen iskân politikasının başlıca iki temel hedefi vardı. Birincisi; Türk kültürünü kuvvetlendirmek, bunun için de memlekete Türk kültürüne bağlı muhacir getirtmek, Türk kültürlü nüfusu sıklaştırmak ve Türk kültürünü sağlamlaştırmaktı. İkinci amaç, ekonomik, siyasal ve askeri bakımdan memlekette nüfusun dağılım şeklini değiştirmektir. Bunun için ise, topraksız veya az topraklı çiftçileri yaşama şartlarının iyi bulunmadığı köyleri daha iyi yerlere

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2001, s. 451.

² Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara, 1997, s. 1.

³ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 1.

⁴ *Age.*, s. 8.

taşımak, kültürel, siyasal ve askeri bakımdan da bazı yerleri boşaltmak⁵ olarak sıralanabilir. Bunun yanında o dönemde yapılması lazım gelen işler ve yenilikler “dağınık ve ufak köyleri birleştirmek, köylüyü faizçilerin elinden kurtararak, şehir iktisadiyatında otomatik hareket eder bir duruma sokmak, hükümetle köylü arasındaki bütün münasebetleri vasıtasız yaptırmak”⁶ gibi çalışmalara yönelik olmuştur.

O dönemki hükümetler tarafından benimsenmiş olan iskân politikalarının uygulanmasında şüphe yoktur ki, dışarıdan gelen mübadillerin iskânı kadar, iç iskân da ehemmiyetli bir konumdadır. Çünkü ülke içerisinde bazı aşiretler veyahut aileler, ya göçebe vaziyette hem kendilerine, hem de devlete yararsız bir halde bulunmaktalar ya da isyan, eşkıyalık ve kaçakçılık gibi sebeplerle devleti boş yere meşgul tutmaktaydılar. Bunu millî ve medenî bir devlet için büyük bir sakınca olarak gören Cumhuriyet hükümetleri, bu işi kati bir şekilde halletmek için 1923 yılından itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Bu faaliyetlerinin başında ise, iskâna yönelik kanun ve kararnameler çıkarmak gelmiştir.

İç iskân faaliyetlerinden, ülke içerisinde gerçekleşen iç göçler anlaşılmamalıdır. Zaten incelenilen dönem içerisinde kayda değer şekilde köylerden şehirlere doğru bir nüfus hareketi yani göç gerçekleşmemiştir.⁷ Bu dönemde iç iskâna yönelik olarak ilk ciddi çalışma, 1926 tarihinde yayımlanmış olan iskân muhtırası olmuştur. 1 Ağustos 1926 tarihli iskân muhtırasına göre, memleket dâhilindeki seyyar aşiretlerle bütün göçebelerin, sıhhi durum sebebiyle nakilleri icap eden köylülerin, dağlık ve ormanlık yerlerde ulaşım vasıtasından mahrum olan köylülerin, münasip ve müsait yerlere iskânı yapılmıştır. Ayrıca, haneleri çok dağınık olan bazı köylerin münasip merkezler etrafında toplanması, casusluklarından şüphe edilen kişilerin hudutlardan uzaklaştırılması gibi çalışmalar bu kanunun içeriklerindedir. Yine aynı kanuna göre, Türk tabiiyetinde bulunan çingeneler münasip yerlerde iskân ettirilirken, yabancı tabiiyetinde bulunan çingeneler hudut haricine çıkarılmıştır.⁸ Buna göre göçebe yörükler, çingeneler, sınırlardaki kaçakçı unsurlar ve casuslar, iskânla ilgili metinlerde iskân edilip devlete bağlanması ve denetim altına alınması gereken unsurlar olarak kabul edilmiştir.⁹ 1926 tarihli iskân muhtırasına bağlı olarak yapılan iskân çalışmalarının ardından, çeşitli eksiklikler göze çarpmıştır. Bu sebeple 3 Haziran 1933 tarihinde yeni bir çalışma daha yapılmıştır. Bu

⁵ Şeref Nuri, “İskân Kanunu ve Yurdlandırma Politikamız”, *Ulus*, nu: 5031, 1 Ağustos 1935, s. 2.

⁶ Kadri Kemal, “Anadolu’nun Doğusunda Köy İçtimaiyatı”, *Yeni Türk Mecmuası*, Cilt I, Sayı 10, Temmuz 1933, s. 816.

⁷ Sadun Aren, “Şehirleşme Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1,2 ve 3-4, 1949, s. 344.

⁸ Naci Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu*, (Yayınevi Yok), Ankara, 1952, s. 193.

⁹ Fikret Babuş, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye’de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 133.

çalışmayla nüfusu yoğun olan yerlerden, nüfusu az olan yerlere göçmek isteyenlere nakil ve iskân bakımından kolaylıklar tanınmıştır.¹⁰ 1926 ve 1933 senelerinde yapılan çalışmalara dayanılarak, bu dönemde ülke içerisindeki halkın bir kısmının, yine ülke dâhilindeki daha uygun yerlere nakilleri yapılmıştır.

İç iskân ile ilgili olarak Şevket Aziz, ülke içerisindeki iç iskânı ele alırken şu değerlendirmeyi yapar: “*Bugün Türkiye'nin nüfusunu artırmak için alınan ve alınacak olan sıhhi, toplumsal ve iktisadi tedbirler yanında, diğer bir tedbir de iç muhaceretler olabilir. Memleketimizin tabiat şartları itibarıyla nüfus yoğunluğuna daha çok müsait yerlerde mevcut nüfusu daha fazla yoğunlaştırmaya çalışmaktır. Bu artan nüfus kütlelerinin fazlasını memleketin nüfusu az mntukalarına bir plân içinde dağıtıp, yeni köyler kurmaktır*”.¹¹ Nitekim bu dönemde neredeyse dış iskân kadar, iç iskân da önemli bir faaliyet alanı olarak dikkat çekmektedir. Bunun için yukarıda da belirtildiği gibi en önemli adım 1926 tarihinde çıkarılan 885 sayılı kanun olmuştur.

885 sayılı kanun, devletin muhacir iskânı işlerinde takip edeceği siyaseti çok açık ve kapsamlı surette ifade etmiştir. Dışarıdan geleceklerin genellikle kabullerinden ortaya çıkacak zararlar, bunlar hakkında özel bir kanun hazırlama gereğini ortaya çıkarmıştır. Mecburi göç ve iltica edenlere kapılarını daima açık bulunduran Türkiye Cumhuriyeti, onların rahat şekilde yaşamlarını sürdürmeleri ve üretici konuma geçmeleri için çeşitli hükümler koymuştur. Eskiden beri düşünülen göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi, geçimlerini teminden mahrum dağınık yerler halkının iskânı gibi işler yapılmıştır.¹²

885 sayılı kanunun içeriğinde yer alan bu işler, 3. maddede ifade edilmiştir. Bu maddeye göre, memleket içerisinde göçebeliliği kaldırmak, sıhhat veya geçim sebepleriyle bazı köy ve evleri başka yerlere götürmek, dağınık köyleri toplamak ve casusluklarından şüphe edilenleri memleketin iç kısımlarına almak gerekmiştir. Daha sonra nüfusu yoğun olan yerlerden, nüfusu daha az yoğun olan yerlere göçmek isteyenlerin iskânı da buna dâhil edilmiştir.

Bu gibi kimseler, 1926 yılı ve sonrasında çıkarılmış olan iskân kanunları gereğince iskân edilerek, memleket içerisindeki dağınıklık ve göçebeliliklerin yanı sıra çeşitli isyan, eşkıyalık ve kaçakçılık gibi olumsuz faaliyetlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Göçebelik Sebebiyle Yapılan İç İskân

1927 nüfus sayımında, Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünün göçebe olduğu anlaşılmıştır. Tüm ülke nüfusunun %80'ine yakınına oluşturan kırsal

¹⁰ Adnan Güriz, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara, 1975, s. 160.

¹¹ Şevket Aziz, “Türk Topraklarının Adamı”, *Ülkü Halkvevleri Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 20, Eylül 1934, s. 81-82.

¹² *İskân Tarihiçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 79-80.

nüfusun yarısına yakını göçbeydi. Nüfusun bu kesiminin denetim altına alınması ve devlet ekonomisine katkı sağlaması için bazı önlemlerin alınması gerekmiştir. Göçebe nüfusun yaşam biçimi, millet oluşumuna ve çağdaşlaşma çalışmalarına uygun değildi.¹³ Bu nedenle hükümet, çıkarmış olduğu kanunlarla ki, bunların içerisinde konumuzla en alakalı olanı 885 sayılı kanundur, bu göçebe yaşam biçimine son vermeye ve yerleşik hayata mecbur kılmaya çalışmıştır.

Göçebelik, çağdaş bir devlet olmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti'nin vasfına aykırı bir durum olarak görülmüştür. Ayrıca göçebe halde bulunan aşiret ya da aileler, toplumsal bir sorun olmalarının yanında, iktisadî açıdan da ülke ekonomisine kazandırılması gereken önemli bir unsur olarak görülmüştür. Bu amaçla, ülke içerisinde göçebe vaziyette bulunan grupların iskânı beklenmeden yapılmıştır. Göçebelere iskân yapılırken mümkün mertebe göçebe vaziyette yaşadıkları yerlere yakın alanlar iskân sahası olarak seçilmiştir. Yine büyük çoğunluğu hayvancılıkla geçinen bu gruplar, geçim vaziyetleri göz önünde tutularak merası olan yerlere yerleştirilmişlerdir.

Göçebelere yönelik iskân çalışmalarının başta gelenlerinden birisi Isparta'daki aşiretlerin iskânıdır. 1925 tarihinde Isparta'da göçebe halde bulunan aşiretleri, yerleşik duruma getirmek için, yine aynı vilâyet dâhilinde iskân edilmişlerdir. Buna göre; 104 nüfustan oluşan Sarıkeçili aşiretinden 22 nüfus Atabey nahiyesine, 42 nüfus Keçiborlu'ya, 40 nüfus da Uluborlu'ya iskân edilmiştir. 548 nüfustan oluşan Saçıkara (Hayta) aşireti Uluborlu'da, Afşar nahiyesinde, Atabey nahiyesinde, Keçiborlu, Yalvaç, Karaağaç kazalarında iskân edilirken, 1.455 nüfustan oluşan Karakoyunlu aşireti Cebel nahiyesi, Karaağaç kazası ve Uluborlu kazasında iskân edilmiştir¹⁴. Bazı aşiretler ise göçebe yaşamlarına kendileri son vermek istemiş ve bu amaçla hükümetten iskân talebinde bulunmuşlardır. Mesela Samsun, Bafra, Sinop, Tokat ve Merzifon havalisinde göçebe olarak yaşayan Türk aşiretlerinden Aydınli aşireti, 1926 senesinde Bafra'da iskânları için hükümetten izin istemiş ve 206 nüfustan oluşan bu aşiretin iskânı aynı tarihte yapılmıştır.¹⁵

Memleket içerisinde Türk, Kürt ve Arap olarak çeşitli aşiretler göçebe halde dolaştıklarından, bunların gerçek nüfusları tam olarak belirlenememiştir. Ancak, dağıtım yapılanların miktarı 51.397 nüfuslu 44 Türk, 90.899 nüfuslu 48 Kürt ve 25.760 nüfuslu 6 Arap aşireti olmak üzere, toplamda 168.056 nüfuslu 98 aşiret vardı. Bunların bir an evvel memleket içerisinde, bilhassa boş olan yerlerde iskânları hem memleketin, hem de kendilerinin menfaati gereği ise de, hükümet on yıl içerisinde daha çok mübadil ve muhacir işleriyle meşgul olduğundan, bu iş

¹³ Babuş, *age.*, s. 132.

¹⁴ BCA. 272.65. 6.3.7, 10/12/1925.

¹⁵ BCA. 272.12.50.109.10, 23/12/1926.

için önemli miktarda vakit ve para ayıramamıştır. Aşiretlerden yalnız 5.544 nüfuslu 1.260 aile iskân olunabilmiştir. Bu ise toplamın %3'üne tekabül etmekteydi. Bu aşiretler içerisinde Kürtleşmiş Türk aşireti olan Halıkanlı, Bayezit vilâyetinden Trakya ve Aydın'a nakil edilerek oralarda serpiştirme suretiyle iskân edilmiştir. Bu aşiretlerden başka, 58 hanede 423 nüfuslu Bazıklı Kürt aşireti ile 38 hanede 189 nüfuslu Alametik Kürt aşiretlerinin iskânları da yapılmıştır.¹⁶ Bu gruplar içerisinde ise sıhhî, iktisadî, idarî ya da siyasî sebeplerle bir yerden diğer bir yere, 1.457 hanede 8.277 nüfus naklolunmuş ve göçebelere 1.260 hanede 5.544 nüfus iskân edilmiştir.¹⁷

Bu dönemde Kıptilerin de iç iskânda yer aldığı görülür. Bolvadin kazası civarında göçebe olarak yaşayan Kıpti Müslümanların hem göçebe olmaları, hem de burada geçim sıkıntısı çektiklerinden Bolvadin'de kendilerine köy kurmak suretiyle iskânları temin edilmiştir¹⁸. Burada asıl sıkıntı yaratan durum, mübadillerin iskânı aşamasının tam anlamıyla bitmeden, iç iskân çalışmalarının başlamış olmasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlayan bu dönemde, muhacirler nüfus artışının %22,8'ini oluşturduğundan¹⁹, iskân işinin ne kadar yoğunluk kazandığı kolaylıkla görülebilir. Hakikaten bu dönemde mübadiller, harikzedeler, doğu ve batı vilâyetlerinden gelen muhacirler ile Suriye, Rusya ve mübadele dışı mültecilerin toplamı bir milyonu aşmış, içeride bulunan diğer evsizlerle birlikte 1,5 milyon kişi yerleştirilmeyi beklemiştir.²⁰ Görüldüğü üzere, iskân edilecek kişiler sadece mübadillerden müteşekkil değildir. Batıdan doğuya nakil ve daha sonra iade edilenlerin sevk, işe ve iskânları ile sel v.b. afetlerle açığa kalanlar ile aşiretlerin iskânı, hükümetin yoğun bir biçimde çalışmasını gerektirmiştir.

Ülke içerisinde dağınık vaziyette bulunan aşiretlerden bazıları mevcut çiftliklere, bazıları mübâdillerden kalan yerlere, bazıları da boş durumda bulunan arazilere iskân edilmişlerdir. Bunlardan, İçel vilâyetinde bulunan ve kıyı sahilinde, yazı da Konya'nın Karaman kazasında geçiren 27 hane Erdemli, 77 hane Yağda, Koyuncu ve Çiriş, 73 hane Hacı Hasanlı aşiretine mensup aileler, Erdemli mevkiindeki bir çiftliğe yerleştirilmişlerdir.²¹ Yine 1925 senesinde mübâdillerin iskânı Antalya'nın Korkuteli kazasının Köseler köyünde yaptırılmış ve İçel vilâyetinin Mut kazasının, Sinanlı mıntıkasında ikâmet eden ve 250 haneden ibaret bulunan Karadöne aşiretinin yerleşik vaziyete geçmeleri için Hamam sınırı, Sakız alanı, Suçatı ve Ilıca köylerine nakillerine 1932 senesinde karar

¹⁶ BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933.

¹⁷ BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933.

¹⁸ BCA. 272.12.60.171.2, 7/10/1928.

¹⁹ Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, Aralık 1970, s. 18.

²⁰ Ali Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004, s. 21.

²¹ BCA. 030.18.1.2.28.38.20, 17/5/1932.

verilmiştir.²² Aşiretler yerleştirilirken arazinin durumuna göre bazı aşiretler bölünerek, aynı vilâyetin farklı yerlerine iskân edilmişlerdir.

Çorum'da göçebe vaziyette yaşayan ve 40 haneden ibaret Yörük aşireti mensuplarından bir kısmı, yine aynı vilâyetin Sungurlu kazasındaki Saraca ve Karadere köylerine, diğer bir kısmı ise Çaçak ve Han Huzlus köylerine iskânları yapılmıştır.²³ Aynı şekilde Tokat vilâyetinin Pazar nahiyesine bağlı Gerdikan ve Sarıtarla köylerinde Gaygel Türk aşireti ile Bazıklı Kürt aşiretinin²⁴, Ceyhan'da Tekeli ve Horzun aşiretinin²⁵, Kadirli de ise Karatekeli aşiretinin²⁶ iskânları yapılmıştır.

Niğde vilâyeti de, göçebe aşiretlerin iskân edildiği yerlerdendir. Bu vilâyette ilk olarak, kısı Adana vilâyetinde ve yazı da Niğde vilâyetinde geçiren, Tekeli aşiretine mensup 60 aileden oluşan göçebeler, 1931 baharında iskân edilmiştir.²⁷ Yine aynı tarihlerde, yani 1931 yılı Ağustosunda yazın Niğde yaylalarına çıkan ve kışın da Adana'ya inen 150 aileden ve 1.200 nüfustan ibaret olan Aydın, Karakeçili, Korzun ve Sarıkeçili aşiretlerine mensup göçebelerin, Niğde vilâyetinde iskânları yapılmıştır.²⁸ Bunlar içerisinde ise Aydın, Karakeçili, Korzun ve Sarıkeçili aşiretleri kendi istekleri dâhilinde iskân edilmişlerdir. Niğde'nin yanında göçebe iskân edilen bir diğer yer Aksaray'dır.

Aksaray'daki ilk faaliyet, 150 nüfustan ibaret ve koyunculukla meşgul yörük aşiretinin, nakillerini kendileri yapmak şartıyla, Aksaray'a bağlı Amarat (Yenikent) köyünde 1932 senesinde iskânlarıdır.²⁹ Daha sonra bu yörük aşireti, bu köyde nüfus yoğunluğunun fazla olması, dört köy arazisinin bir arada olması ve bunun yanı sıra arazinin ancak yerli ahalinin ihtiyacına yetebilmesi yüzünden, yerlerinin değiştirilmesi gerekmiştir. Bunun üzerine, Amarat köyüne yerleştirilmelerine imkân bulunmayan bu aşiretin, bu köye yakın, sahipsiz ve köy yapılmasına elverişli bulunan Künk mevkiinde iskânları yapılmıştır.³⁰ Bundan başka, Yozgat da iskân yapılan yerlerdendir. Yozgat'ın Sorgun kazasının çeşitli köylerinde göçebe suretiyle oturan Türk nüfusun, 51 hanede 279 kişi olarak, Boğazlıyan Ermenilerinden kalan Çat köyüne nakil ve iskânları yapılmıştır.³¹

²² BCA. 030.18.1.2.30.53.1, 13/7/1932.

²³ BCA. 030.18.1.2.25.2.2, 3/1/1932.

²⁴ BCA. 030.18.1.2.41.81.11, 5/11/1933.

²⁵ BCA. 030.18.1.2.45.37.1, 26/5/1934.

²⁶ BCA. 030.18.1.2.45.36.20, 26/5/1934.

²⁷ BCA. 030.18.1.2.23.68.12, 4/10/1931; *Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası*, Nüfus Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1935, s. 61-62.

²⁸ BCA. 030.18.1.2.22.57.2, 02/08/1931; *Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası*, s. 61-62.

²⁹ BCA. 030.18.1.2.26.12.15, 02/03/1932.

³⁰ BCA. 030.18.1.2.36.39.4, 23/05/1933.

³¹ BCA. 030.18.1.2.40.78.8, 05/11/1933.

Yine Artvin vilâyeti dâhilinde göçebe bir halde bulunan Hemşinli 89 ailenin, göçebelikten kurtarılmaları için iç vilâyetlere iskânları 1933 tarihinde yapılmıştır.³² Fakat bunların hangi vilâyetlere iskân edildikleri hakkında elimizde bir bilgi mevcut değildir.

Bu dönemde uygulanan iç iskânlara bakıldığında, hükümetin bu konuda çok ısrarlı olduğu göze çarpmaktadır. Hatta 885 sayılı kanundan sonra hazırlanmış olan 2510 sayılı kanun da, bu göçebe yaşama bir son vermek istemiştir. 2510 sayılı kanunun amacı hem Türk, hem Kürt göçer aşiretleri yerleşik hayata geçirmektir. Şükrü Kaya, Anadolu'nun güney ve batısının yanı sıra doğusunda da bir milyondan fazla göçerin bulunduğunu ve bunları yerleşik hayata geçirip onlara, cumhuriyetin nimetlerini götürmeyi fevkalade önemli gördüğünü belirtmiştir.³³ 2510 sayılı kanunun 9. maddesi, Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelere, toplu olmamak üzere kasabalara serpiştirme suretiyle, Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeyi işaret etmiştir. Bunun yanında, casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelere, millî sınırlar dışına çıkarmaya hükümetin yetkili olduğu bildirilmiştir.³⁴ Nitekim Şükrü Kaya, 14 Haziran 1934 tarihli Meclis konuşmasında iç iskân meselesinde; "*Arzettiğim gibi memleketimizde bir milyondan fazla göçer vardır. Yarım veyahut daimî göçer... Şarkta, garpta, hatta Adana'da, Antalya'da, Muğla'da, Burdur'da, Isparta'da bile göçerler vardır. Bunların her biri bugün muşdarip bir haldedir. Bunlar insanî, ahlâkî, millî ve siyasî terbiyeden mahrum kalyorlar. Kendilerine cumhuriyetin nimetleri bâlâ yetiştirilememiştir. Aralarında ne bir bâkîm, ne bir bekîm, ne bir muallim vardır. Bunların böyle rûzgâra kapılmış yapraklar gibi kopup oradan oraya sürüklendiğini görmek, çok acıdır*"³⁵ ifadesini kullanarak, iskân kanunu çerçevesinde bu konuda çalışmalarının olduğunu bildirmiştir. Öyle ki zaten bu tarihlerde iskânı yeniden düzenleyen, belki de en kapsamlı iskân kanunu olan 2510 sayılı kanun, yürürlüğe konulmuştu.

1934 tarihli iskân kanununun koyduğu hükümlerin, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel bakımdan büyük önemi vardır. Gezginci kabileleri, göçebelere, kendilerine uygun yerlere yerleştirmekle, memleketteki huzur ve refahın artırılması hedeflenmiştir. Şükrü Kaya'nın açıklamalarına göre, memlekette bir milyondan çok göçebe vardır. Bu göçebelere sürdürdükleri yaşam şekli, millî kültürden uzak kalmaları neticesini doğurmuştur. Hâlbuki devlet politikasının

³² BCA. 030.18.1.2.40.78.2, 05/11/1933.

³³ "Şükrü Kaya Bey'in Millet Meclisinde Söylediği Mühim Nutuk", *Hâkimiyet-i Milliye*, nu: 4632, 16 Haziran 1934, s. 2.

³⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, Ankara, 1934, s. 143; *Düstur*, III Tertip, Cilt XV, Ankara, 1934, s. 1158.

³⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, s. 141; "Şükrü Kaya Bey'in Millet Meclisinde Söylediği Mühim Nutuk", *Hâkimiyet-i Milliye*, nu: 4632, 16 Haziran 1934, s. 2.

başlıca davalarından biri, memleketteki herkesi Türk kültürü etrafında toplamaktı. Bu kanundan çıkan sonuç, artık gelişigüzel ve plânsız bir yerleştirme yapılamayacağıdır. Gerek dışarıdan memlekete muhacir olarak geleceklerin, gerekse bazı ekonomik, siyasal, sosyal ve askeri sebeplerden dolayı memleket içerisinde bir yerden diğer bir yere taşındırılacakların, o yerin iklim, yaşayış ve üretim şartlarına uygun olmaları göz önünde tutulmuştur.³⁶

Güvenlik Sebebiyle Yapılan İç İskân

Gasp, eşkıyalık, casusluk, ayaklanma gibi ülke güvenliğini tehdit edici sorunlar görülünce, ülke içerisindeki bazı unsurların yerleri geçici olarak değiştirilmiştir. Öyle ki, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği sıralarda doğuda orduya asker sağlayan aşiretler civar mahallerde, durumları şüpheli isyancı aşiretler ise batı bölgelerinde iskân edilmişlerdir³⁷. Bu tür uygulamalar bundan sonraki dönemlerde, yani Cumhuriyet hükümetleri döneminde de bezer şekilde devam etmiştir.

Bu tür uygulamalar, bazen kaçakçılık ve eşkıyalık sebeplerinden yapılırken, bazen de ülkenin iç güvenliğini temin etmek amacıyla yapılmıştır. Mesela 1924 senesinde Arnavutluk'tan geldikten sonra, iskân edilmiş oldukları Anadolu'nun iç kısımlarından İzmir'e kendiliklerinden gelerek, emvâl-i metrûkeyi işgal eden Bornova ve Buca'da birçok Arnavut vardı. İmâr Kanunu'nun 3. maddesi gereğince, hükümet bunları dilediği yere nakil ve iskâna yetkiliydi. Bu sebeple, Bornova ve Buca'daki Arnavutların mütecaviz, şüpheli kısmından otuz hanenin Niğde'ye, on beş hanenin de Isparta'ya sevkine karar verilmiştir.³⁸ Yine Iğdır civarında gasp ve eşkıyalık suretiyle halkı rahatsız eden 7.000 nüfustan oluşan Celali aşiretinin, 1923 yılında alınan Bakanlar Kurulu Kararı ile sınırdan uzak uygun bir yerde iskân edilmesine karar verilmiştir.³⁹ Bu şekilde, ülke içerisinde rahatsızlık yaratan ailelerin iskân muamelesinin yapıldığı yerlerden birisi de İçel vilâyetidir.

İçel vilâyetinin, Gülnar kazasının Bozağaç köyündeki Tuzlu ve Papazdere mevkillerinde, ev kurarak ormanları tahrip edip kereste kaçakçılığı yapan ve güvenlik bakımından da mahzurlu görülen 10 evden ibaret Tahtacı aşiretinin, Bozağaç köyündeki Yenice mahallesine iskânları yapılmıştır.⁴⁰ Eşkıyalık sebebiyle yerleri değiştirilen ailelere bir örnek de, Kara Haydar oğullarıdır. Ankara, Yozgat ve Kırşehir civarında eşkıyalık yapan ve zamanla faaliyetlerini

³⁶ Şeref Nuri, "İskân Kanunu ve Yurtdandırma Politikamız", *Ulus*, nu: 5031, 1 Ağustos 1935, s. 2.

³⁷ Fuat Dünder, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 143.

³⁸ BCA. 272.11.20.100.5, 02/12/1924.

³⁹ BCA. 030.18.1.2.6.46.3, 18/01/1923.

⁴⁰ BCA. 030.18.1.2.76.57.6, 19/06/1937.

artırdığı bildirilen Kara Haydar oğullarının eşkıyalıklarını önlemek için, 17 hanede 94 nüfustan ibaret aile ve akrabalarından, Çiçekdağı'nda 9 hanede 44 nüfus, Çiçekdağı kazası ve köylerine 1931 senesinde iskân edilmişlerdir⁴¹. Bunun yanında, casusluk şüphesi ile de nakiller yapılmıştır. Bunlar, özellikle Birinci Umumi Müfettişlik bölgesi olan doğudan batıya yapılan nakillerdir. Bunların yanında İç Anadolu'da, Yozgat'ın Kediler köyünden yukarıda bahsedilen ailelerden bir kısmı, Kütahya'ya gönderilmiştir.⁴² Bunun yanında, casusluk sebebiyle de yer değiştirmeler yaşanmıştır.

1937 yılında casusluk yaptıkları kendi itiraflarıyla sabit olan ve kaçak eşya getirirken hudut devriyeleri tarafından yakalanan, Şavşet kazasının Taşköprü köyünden bazı ailelerin, Niğde iline nakledilmeleri kararlaştırılmıştı.⁴³ Yine Çorum ve Yozgat vilâyetleri hududu üzerinde bulunan Aygar dağı'nın sarp ve yolsuz mıntıklarında, yaptıkları obalarda oturan ve 4.875 hayvana sahip 440 nüfus, uygun yerlere iskân edilmiştir.⁴⁴ Bundan bir yıl sonra, yani 1933 senesinde Yozgat vilâyeti içerisinde 271'i nüfusa kayıtlı olmayan, 1.131'i başka yerlerde kayıtlı ve 70 adedi de yerli olan 1.472 nüfus, emniyet ve asayiş sebebiyle Danlı ve Aygar dağları üzerinden ve eteklerinden kaldırılarak, dağınık şekilde iskân edilmişlerdir⁴⁵. Aslında dağınık köyleri toplamak işiyle pek meşgul olunmamıştır. Yalnız emniyet ve asayiş açısından önemli rol oynayan oba, huğ ve komların köyler içine alınması hakkında tedbirler alınmış ve Aygar ve Danlı dağları üzerindeki nüfusun, münasip oba köylerine yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶

Yerli olan bu tür nüfusun iskânının yanında, memleket içindeki bazı Ermenilerin de yerleri değiştirilmiştir. Mesela Kayseri vilâyetinin Gesi nahiyesine bağlı Efkere köyünde oturan Ermenilerin, yine güvenlik nedeniyle, askeri tesisat ve garnizonların bulunduğu yerlerden uzak bir yere nakilleri; Genelkurmay Başkanlığının muvafakati ile Dâhiliye Vekâleti'nin teklifi üzerine 1938 yılında kabul edilmiştir.⁴⁷ Bunlardan başka, memleket içerisinde çingene adı altında pek çok insan vardı. Bunların nüfusları da tam olarak tespit edilememiştir. Emniyet ve asayiş işinde çok mühim rol oynayan çingeneler ile çeşitli şekillerde meşgul olunmuş ve zaman zaman çok sıkı tedbirler alınmıştır. Hatta bunlar hemen her tarafta nüfusa kaydedtirilmiş ve oturmaya zorlanmışlarsa da, yine müsait zemin ve zaman bularak göçebelige

⁴¹ BCA. 030.18.1.2.23.63.19, 14/09/1931.

⁴² BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933.

⁴³ BCA. 030.18.1.2.80.97.10, 01/12/1937.

⁴⁴ BCA. 030.18.1.2.25.2.1, 03/01/1932.

⁴⁵ BCA. 030.18.1.2.41.82.12, 13/11/1933.

⁴⁶ BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933.

⁴⁷ BCA. 030.18.1.2.84.79.8, 06/09/1938.

dönmüşlerdir. Fakat asayiş bozma yönündeki faaliyetleri azalmıştır.⁴⁸ Ülke içerisindeki çeşitli karışıklıkları bu şekilde önleme gayreti içerisinde olan hükümet, bir yandan da dışarıdan Türkiye'ye gelmiş bulunan mültecilerin yerlerini çeşitli sebeplerle değiştirmek veya sınırlandırmak zorunda kalmıştır.

İskân ve Aşâir Şubesi tarafından İmâr ve İskân Vekâletine gönderilen 25 Mayıs 1924 tarihli telgrafta, son zamanlarda komünistlerin hudutları üzerinde çeşitli şekil ve suretlerde başlayan hareketlerin, hududa yakın olmak itibarıyla, Vilayât-ı Selâse bölgesindeki Kafkas mültecileri arasında, komünistlik cereyanının olabileceği bildirilmişti. Bu sebeple, bu bölgede siyasî karışıklıklar olmasının muhtemel olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden, Kafkas mültecilerinin geldikleri yerler ile ulaşımı zor olan bir mıntıkaya nakil ve iskânlarının hem hudut güvenliği, hem de asayişin kolaylığı açısından gerekli olduğu bildirilmiştir. Ayrıca, dış propagandalara alet olan unsurların zararından korunmak için, mültecilerin memleketin iç kısımlarına gönderilmeleri istenmiştir.⁴⁹ Ancak bundan sonraki dönemde, yani 1934-1937 yılları arasında Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye doğru ilticalar yaşanmıştır. Bu yıllar arasında toplamda 244 evde 683 nüfus iltica etmiş ve bunların bir kısmı Kars vilâyetine iskân edilirken, diğer kısmı çeşitli vilâyetlere serpiştirilmiştir. 1937 yılına gelindiğinde Türk hükümeti, Sovyet Rusya'dan gelecek mültecilerin kabul edilmemesi yönünde bir karar almıştı. Ancak gizli olarak gelenler olursa, bunların huduttan en az 50 km içeride iskân edilmesini istemişti.⁵⁰ Aynı şekilde Kasım 1925 tarihli karar ile Hakkâri ilinden alınarak memleketin iç kısımlarına gönderilen Nasturilerin masrafları İskân Umum Müdürlüğü tarafından karşılanması için 12.015 liralık bir pay ayrılmıştı.⁵¹ Askerî lüzum sebebiyle, memleketin iç kısımlarına nakilleri zorunlu görülen ve geldikleri yerlerde mülteci veya muhacir sıfatıyla iskânları mümkün olmayan kişilerin, geldikleri yerlerde terk etmiş oldukları mallara karşılık olmak üzere, terkedilmiş Rum gayr-i menkullerinde iskânları uygun görülüşü⁵² ve bu gibi kişilerin mağdur durumda kalmalarına izin verilmemiştir. Bu dönemde hükümet çingeneler, gezginci aşiretler, yörükler ve Ermeniler gibi çeşitli unsurların iskânı işiyle uğraşmakla beraber, bunların içerisinde daha çok Kürtlerin iskânı işiyle meşgul olmuştur. Bunu başlatan olay ise 1925 tarihli Şeyh Sait İsyanıdır.

Bu olayda, 1 Şubat 1925 günü Doğu Anadolu'daki bazı Kürtler, başlarında Şeyh Sait olduğu halde isyan ettiler. İsyanın maksat, bağımsız bir Kürdistan

⁴⁸ BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933.

⁴⁹ BCA. 272.12.41.49.4, 25/05/1924

⁵⁰ BCA. 030.18.1.2.79.89.1, 03/11/1937.

⁵¹ BCA. 030.18.1.1.16.71.19, 08/11/1925.

⁵² BCA. 030.18.1.1.16.77.2, 07/12/1925.

kurmak ve halifelîği yeniden diriltmekti⁵³. Bunun üzerine hükümet, hemen askeri önlemler almaya başlamıştır. Şeyh Sait ayaklanmasına karşı yalnız askerî ve kanunî önlemler almakla kalınmamış, bu bölgede yönetimin yeniden düzenlenmesi yoluna da gidilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde tehlikeli sayılan azınlıklara yapılageldiği gibi, sorun çıkaracağı düşünülen bölgenin önde gelen kişi ve topluluklar, başka bölgelere göçürülmüş ve daha sonra bunların yerlerine Türk muhacirler yerleştirilmiştir.⁵⁴

Bu isyan sırasında hükümet, çeşitli suistimâllerin önüne geçmek için önlem almıştır. Dâhiliye Vekâleti'nden yazılan 1925 Şubat ayına ait bir yazıda, isyan mıntıkasında askeri kıtaların ileri harekâtı üzerine halk tarafından boşaltılan köylerde bulunacak eşya, erzak ve hayvanların hükümetçe deftere yazılarak iyi bir şekilde korunması için, gerekli tedbirlerin alınması ve bu mallardan sahipsiz olduğu ortaya çıkan kısmının hükümetçe koruma altına alınması istenmiştir. Ayrıca, bunların usulüne uygun olarak ihale ile bedelinin maliyece bildirilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, askeri yönden lüzumlu olan maddenin, kayıt karşılığında verilmesine izin verilmiştir.⁵⁵ Bu isyanın bastırılmasından sonra hükümet, 1097 sayılı kanunu çıkarmış ve bu kanunla isyanla ilgisi olduğu anlaşılan kişilerin, yerlerinin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Çünkü ülke içerisinde çıkan isyanların hemen hemen hepsi bu bölgeden kaynaklanmıştır. Bu durum ise, burada bir sorun olduğunu gösterdiğinden, hükümetin bu soruna bir an evvel çözüm bulması kaçınılmaz olmuştur.

Hükümet, ilk iş olarak bir kanun hazırlamıştır. 1097 sayılı, *Şarktan Garba Nakledilecek Kişiler Hakkındaki Kanunun* yapılış amacı, cumhuriyet kanunlarını hakkıyla uygulama ve doğu illerinde köklü ıslahat icrasına yöneliktir. Bu yüzden, zararlı bir unsur teşkil eden reislerin ve kendilerine ruhanî bir mevki vererek halkı kandıran ve hükümete engel çıkarmaya çalışan, Şeyh ile bunların daimî kışkırtmalarına kapılarak doğuda yapılacak ıslahata muhalefet ve engel teşkil edecek kabiliyetteki zararlı kişileri, buralardan uzaklaştırmak gerekmiştir. Bununla birlikte, idam veya ağır bir ceza ile mahkûm edilen ve Suriye, Irak ve İran'a firar ederek ülke aleyhine hareket eden zararlı kişilere mensup ailelerin ve doğu hapishanelerindeki mahkûmların, ıslahat mıntıklarından uzaklaştırılmaları zarurî hale gelmişti. Bu sebeple hükümet, adı geçen kişi ve zümrelerin, ıslahat mıntıkasında bulundukça, yenilik ve ilerleme uğrunda yapılacak girişimlerden olumlu bir netice çıkmayacağı düşüncesiyle⁵⁶, 6 Aralık 1927 tarihindeki Meclis oturumunda bu kanunu kabul etmiştir. Kabul edilen kanuna göre; batı

⁵³ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 60.

⁵⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 178.

⁵⁵ BCA. 30.18.1.1.13.26.7, 29/02/1925.

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: IV, Cilt XXXIII, Ankara, (t.y), s. 153.

vilâyetlerine naklolunan kişilerden, Şeyh Sait Vakası ve bunu takip eden isyan v.s. hadiseleri ile bilfiil alâkadar olmayan ve nakloldukları mıntıklarda kötü hali görülmeyenler hakkında, bu kanun hükmünün kaldırılmasına İcra Vekilleri Heyeti'ne yetki verilmiştir.⁵⁷ Bu kanunla birlikte, doğudan batıya nakiller başlamıştır.

1097 sayılı kanun gereğince, batıya gönderilecek kişilerden yardıma muhtaç olanların nakli ve iâşe masraflarının hükümet tarafından verilmesi, bunların ikâmet ettirilecekleri yerlerde iskân ve borçlanma kanunlarına uygun olarak, âdiyen iskân işlemine tâbi tutulmaları ve doğuda terkettikleri emlâk ve araziye karşılık, batıda mal ve arazi verilmesi suretiyle refahlarının sağlanması hedeflenmiştir.⁵⁸ Bunun ardından, Beyazıt vilâyetinden 1.400 kişi ve ayrıca bu bölgedeki mahkûmlar, batıya gönderilmişlerdir. İsyanın elebaşlarının tespit edilmesinden sonra, onların bölgeden uzaklaştırılmasıyla yetinilmemiş, ayrıca burada toprakla ilgili bir reform yapılarak, buradaki topraksız halka toprak verilmesi plânlanmıştır.⁵⁹ Şeyh Sait İsyanı'nda olduğu gibi, Dersim vilâyetinde de isyanlar neticesinde bazı kimseler batı vilâyetlerine gönderilmiştir. Bu nakillerin en çok yapıldığı sahalar ise Balıkesir, Aydın, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli gibi vilâyetler olmuştur. Bu nakiller yapılırken, ailelerin bu isyanla ilgisinin olup olmadığı mutlak surette göz önüne alınmış ve isyanla ilgisi olan aileler, buradan göç ettirilmişlerdir.

1927 tarihinde iskâna memur kişilerden Aydın'a; Van'dan 48, Muş'tan 13, Bayezid'den 1, Mardin'den 23, Genç'ten 2 ve Hınıs'tan 4 kişi olmak üzere toplamda 91 kişi gönderilirken, Balıkesir'e Mardin'den 38, Diyarbakır'dan 22, Bayezid'den 13, Hınıs'tan 6 ve Van'dan 3 kişi olmak üzere toplam 82 kişi gönderilmiştir.⁶⁰ İsyana dayalı olarak, ya da yaşadığı yerde bu tür faaliyetlere katılması muhtemel aileler gönderilirken, gittikleri yerlerde onların tam anlamıyla üretici duruma geçmelerine önem verilmiş ve sefil vaziyete düşmeleri hükümet tarafından engellenmiştir.

Bu duruma en iyi örneklerden birisi Halıkanlı aşiretidir. 1930 yılında İran'dan Türkiye'ye gelen ve 405 aileden müteşekkil olan Halıkanlı aşireti, Aydın, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli'ne iskân edilmişlerdi. Bu aileler kısa sürede iskân edilmiş, tarlaları sürülerek hazır hale getirilmiş, hatta hayvanlarının kışlık yiyeceklerine kadar temin edilmişti. Bunun yanı sıra, bu aşiretin okul çağındaki çocukları okullara yerleştirilmişti⁶¹. Eylül 1931 senesinden itibaren iskân

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: I, Cilt I, Ankara, (t.y), s. 85.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: IV, Cilt XXXIII, Ankara, (t.y), s. 153.

⁵⁹ Erdoğan Başar, "Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Buluyor", *Sosyal Adalet*, Sayı 2, Mart 1963, s. 7.

⁶⁰ BCA. 272.11.23.119.34, 17/11/1927.

⁶¹ BCA. 030.10.81.530.19, 28/11/1931.

yerlerine gönderilen Halıkanlı aşiretinden 154 aile Edirne, 100 aile Tekirdağ, 26 aile Kırklareli ve 125 aile de Aydın vilâyetine iskân edilmişti.⁶² Bu şekilde iskân edilen aşiretlerden bir diğeri Alamelikli ve Hamşioğullarıdır.

1920 yılının sonlarına doğru Erzincan'a bağlı Mitni köyüne gelerek hazineye ait araziye yerleşen 377 nüfuslu Alamelikli aşireti, güvenlik sebebiyle Giresun vilâyetindeki köylere iskân edilirken⁶³, Kars vilâyetinin ilçelerinde oturan 268 nüfuslu Hamşioğulları, 1936 yılında Isparta, Denizli, Aydın, Muğla, Manisa, Balıkesir, Bolu ve Afyon vilâyetlerine yerleştirilmişlerdir.⁶⁴ Ancak bu ailenin tamamen ziraat ve hayvancılıkla meşgul bulunması nedeniyle, bunların vilâyet merkezlerinde yerleştirilmesi uygun bulunmamıştır. Göç ettirilen ailelerin bir an evvel üretici duruma geçmeleri ve herhangi bir sebeple perişan duruma düşmemeleri, hükümetin çok önem verdiği bir husus olmuştur. Nitekim Şark İstiklal Mahkemesi kararıyla iskân yerleri değiştirilmekte olan, Koçuşağı aşiretine mensup 83 kadın ve çocuktan oluşan kafilenin, Malatya'da sefil ve perişan bir halde kaldıkları anlaşıldığından, Kayseri'ye kadar sevk ve yiyecek içecekleri için gerekli 500 liranın verilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁵

Hükümetin para yardımı yanında, aile düzeninin devamı noktasında da bu gibi kimselere kolaylık sağladığı görülmüştür. Aksaray vilâyetinden Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen telgrafta, buraya cezalandırma suretiyle Elazığ'dan gönderilen Kâtip Mehmet Efendi'nin burada birçok arazi, ev ve dükkânları mevcut olduğu ancak, bunların tasfiye işlemlerini yapacak ailenin başka bir kimesesi de olmadığından, bu kişinin karısının sevkinin ertelenmesi istenerek⁶⁶ ailenin mağduriyeti giderilmeye çalışılmıştır. Aynı şekilde, Kayseri'nin Aziziye kazasında zorunlu ikâmete tâbi tutulan Beyazıt vilâyetinin Diyardin kazası halkından Mehmet Fahri'nin, kaymakamlığa verdiği dilekçede, eşinin rahatsızlığı sebebiyle ailesinin sevkinin geciktirilmesini talep etmişti. Aynı zamanda hayvanatının da hastalıklı durumda olmasından dolayı valilik, ailenin Kasım 1927 sonuna kadar sevklerinin tehirini uygun bulmuş ve durumu da Dâhiliye Vekâleti'ne bildirmişti.⁶⁷ Hükümet, zorunlu ikâmete tâbi bu kişilere çeşitli kolaylıklar sağlamaya çalışmıştır. Fakat maddî imkânsızlıklar, bazen bu kişilerin muhtaç duruma düşmelerine engel olamamıştır. Bu kimseler ise, her defasında isyanla ilgilerinin olmadığını ve bu mağduriyetlerinin giderilmesini istemişlerdir.

Güvenlik gereğiyle, doğudan batıya yapılan nakillerden sonraki süreçte, bazı kişilerin suçsuz olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine hükümet içerisinde yeni bir

⁶² BCA. 030.10.116.808.17, 10/09/1931.

⁶³ BCA. 030.18.1.2.40.77.20, 05/11/1933.

⁶⁴ BCA. 030.18.1.2.68.79.16, 05/10/1936.

⁶⁵ BCA. 030.18.1.1. 23.7.2, 02/02/1927.

⁶⁶ BCA. 272.11.22.117.14, 24/10/1927.

⁶⁷ BCA. 272.11.22.117.14, 24/10/1927.

çalışma başlatılmış ve bazı kişilerin nakillerinin durdurulması yönünde görüşler ön plâna çıkmıştır. 5 Aralık 1927 tarihinde Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, bazı kimselerin doğudan batıya nakillerinin durdurulmasıyla ilgili kanunun görüşülmesi esnasında, bu naklin zaruretten kaynaklanmış olduğunu ve hükümetin, kanuna karşı hümratsızlığe alışanların mukavemetine uğradığını bildiren konuşmasında; “En büyük mukavemeti en çok ihmal edilen Şark vilâyetlerinin bazılarında gördü. Her biri kendi muhitinde metin bir sultan hükmü süren şeybler, seyitler, kabile reisleri, bu mukavemeti hazırladı” dedikten sonra, nakil işinin durdurulacağını şu şekilde açıklamıştır: “Kanunu hâkim kılmak için, icabında zor ve şiddet kullanmak ve kanunu hâkim kıldıktan sonra tekrar tabi halini iade etmek, ancak medeni ve kuvvetli devletlerin şiarıdır”.⁶⁸ Bu görüşlerden sonra yine aynı tarihte, bazı kimselerin doğudan batıya gönderilmesinin durdurulması yönünde bir kanun kabul edilmişti.

Doğudan batıya gönderilmenin durdurulması yönündeki kanuna göre, batı vilâyetlerine naklolunan kişilerden, Şeyh Sait Vakası ve müteakip eşkıyalık olayları ile bilfiil alâkadar olmayan ve naklolundukları mıntıklarda kötü hali görülmeyenler hakkında eski, yani 1097 numaralı kanun hükmü kalkacaktı. Bunun yanında, mahallerinde eskiden beri eşkıyalık, isyan ve zorbalığı alışkanlık edinenlerle, aileleri ve batıdaki iskân yerlerinden firarla eşkıyaya katılıp, bu kanunun yayımlanmasından itibaren üç ay zarfında teslim olmayan eşkıyaların aileleri hakkında, 1097 numaralı kanun hükmü yürürlükte olacaktı.⁶⁹ 1097 sayılı kanunun kaldırılmasına yönelik kabul edilen ve Şeyh Sait v.s. isyanlarla ilgisi olmayanların, memleketlerine dönmelerine yönelik kabul edilen kanunun sebebi şöyle açıklanmıştır:

“İdarî, askerî ve içtimaî sebeplerden dolayı, Şark idare-i örfiye mıntıkasıyla, Beyazıt vilâyetinden 1097 numaralı kanunun verdiği yetkiyle bazı kişi ve aileler, batı vilâyetlerine nakledilmiştir. Bunlar arasında, Şeyh Sait İsyanı ile ve bu isyanı takip eden isyan hadiseleriyle bilfiil alâkaları olmadıkları halde, orada uygulanacak nakil ve bastırma tedbirleri arasında bazı ailelerin de, batıya nakilleri uygun görülmüştü. Daha sonra doğu vilâyetlerinde yapılan başarılı askerî hareketler sebebiyle, artık bu gibilerin yerlerine iadelerinde idarî, siyasî ve içtimaî mani kalmadığından, memleketlerine iadesi uygun görülmüştür”⁷⁰. Bu durumda olan ve iç vilâyetlere nakil ve iskân olunan kişilerden, 112 hanede 557 nüfustan ibaret bulunan Hamşizade ailesinin, memleketlerine iade edilmelerinde artık bir mahzur kalmadığı anlaşıldığı için, yol masrafları

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: I, Cilt I, (Yayın yeri ve Tarihi yok), s. 84; “Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey’in İzahat ve Beyanatı”, *Aynı Tarihi*, Kânûn-ı Evvel 1927, Cilt 15, Sayı 45, s. 2860.

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: I, Cilt I, s. 85-86; “Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey’in İzahat ve Beyanatı”, *Aynı Tarihi*, s. 2861.

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: III, İçtima: I, Cilt I, (Dâhiliye, Adliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları), s. 1.

kendilerine ait olması ve nakledildikleri yerlerde iskânlarına tahsis edilen emvâl ve emlâkın boşaltılması kararlaştırılmıştı. Ayrıca, ziraî malzeme ve tohumluk gibi borçları da, iskân edildikleri yerde uygun bir şekilde kendilerinden tahsis edilmesi şartıyla, memleketlerine iadeleri kararlaştırılmıştı.⁷¹ Bu kanundan sonra ülke içerisindeki muhacir, mülteci v.b. unsurlarla, göçebe yaşayan aşiretleri düzenli bir şekilde iskân etmek maksadıyla, 1934 tarihinde kapsamlı bir iskân kanunu yürürlüğe girmiştir.

2510 sayılı kanun, yalnız dış muhacirlerin iskânı için değil, iç iskân için de hükümler getirmiştir. İç iskân için getirilen hükümlerin arkasında 1925 Şeyh Sait, 1930 Ağrı ve 1937 Dersim'deki ayaklanmaların etkisi vardır.⁷² Özellikle, Tunceli vilâyetinde meydana gelen isyan v.b. olaylar neticesinde bir kısım halk, buradan göç ettirilirken, aynı zamanda 1935 Aralık ayında burada yeni bir düzenlemeye daha gidilmiş ve burada bir kolordu komutanı ve vali idaresinde bir yönetim kurulmuştur.⁷³ Bu kanuna göre, Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin, Çoruh illerinden 5.074 hanede 25.831 nüfus batıya nakledilmiştir.⁷⁴ Bu kanunun uygulanması safhasında ise, Umumi Müfettişliklerin rolü büyük olmuştur. 1927 yılında kurulan bu müfettişlikler, buradaki devlet otoritesini temsil etmiştir.⁷⁵

1934 senesi başlangıcından 1937 yılı sonuna kadar siyasî, askerî, kültürel, inzibatî ve içtimâî sebeplerle, bazı kimselerin hudut boylarından uzaklaştırılmaları veya oturdukları mahalden yaşayış şartlarına daha uygun mahallere nakilleri, yetkili makamlar tarafından istenilmiştir.⁷⁶ Bunun yanında, bazı kişiler de ya sıhhi sebebe dayanılarak, ya da geçim vasıtalarından mahrum kalmaları sebebiyle, başka yerlere naklolunmuşlardır.

Sihhî Zorunluluk ve Geçim Sebebiyle Yapılan İç İskân

Bu dönemde uygulanan bir diğer iç iskân şekil ise, sıhhi ve geçim sebebiyle yapılan iskânlardır. Bu sebeplerle yapılan nakiller, meydana gelen olaylar ve müracaatlara göre yapılmıştır. Buna dayanarak yapılan nakillerin en önemlisi, su baskınları ve heyelanlar sebebiyle Of ve Sürmene kazalarından, Maçka ve Bayburt kazalarına yapılan nakillerdir. Of ve Sürmene felâketzedelerinden 568 hanede 2.766 aile Maçka'ya, 1929 senesinde iskân edilmişlerdir. Bu aileler, başlangıçta Bayburt'a iskân edilmek istenmiş, ancak buraya daha evvel 1.300

⁷¹ BCA. 030.18.1.2. 6.51.10, 17/10/1929.

⁷² İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, Sayı 50, Yaz 1990, s. 63.

⁷³ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre: V, İçtima: I, Cilt VII, Ankara, 1935, s. 175.

⁷⁴ Tekeli, *agm.*, s. 64.

⁷⁵ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 53.

⁷⁶ *Geçen Yıllarda Yapılan ve Gelecek Yıllarda Yapılacak Olan İşler Hülasası*, Dâhiliye Vekâleti Yayını, Ankara, 1938, s. 100.

hanede 7.389 nüfus iskân edildiği için, burada yerleşime uygun hane kalmamıştı. Hatta bu yoğunluk yüzünden, buradaki bazı ailelerin dahi Maçka'ya iskân edilmesi düşünülmüştü.⁷⁷ Aynı şekilde, I.Dünya Savaşı'nda evleri yanmış ve yıkılmış olan Torul kazasının Köstere ve Silve köyü halkından 150 nüfus, Maçka'daki Yanakandos köyüne iskân edilmişler, ancak bu tarihte bir karar alınmadığından bu kişilerin iskânı 1934 senesinde gerçekleştirilmiştir.⁷⁸ Of felâketzedelerinden, 1930 yılındaki kayma ve sellerde evleri yıkılarak geçici olarak Erzurum'a bağlı Tercan kazasının Pülk köyünde yerleştirilen 177 nüfus, 1935 yılında buraya kalıcı olarak iskân edilmişlerdir.⁷⁹ Bu şekilde, çeşitli felâketlerle su baskını ve heyelanlarla yerleri değiştirilen ailelerden başka, yangın sebebiyle de iskânlar yapılmıştır.

Bilecik'in Söğüt kazasına bağlı Sıraca köyünde, evleri yanarak açıkta kalan 180 nüfus, Söğüt kazası merkezine iskân edilmişlerdi.⁸⁰ Bunun yanı sıra bu dönemde yapılan iç iskânların çoğunluğunu, arazilerin yetersiz olması, ya da verimsiz olmasından dolayı yapılan iskânlar teşkil eder. Bu tür uygulamaları ise, ülkenin her bölgesinde görmek mümkündür. Ancak bu tür uygulamalar çoğunlukla İç Anadolu, Doğu Anadolu ile Karadeniz vilâyetlerinde yoğunluk kazanmıştır. Mesela Avanos kazasının Kozaklı köyünde 54 ailede 299 nüfus, geçim sıkıntısı sebebiyle Boğazlıyan kazasının Çat köyüne nakledilmişlerdir.⁸¹ Yine aynı şekilde, geçimlerini çiftçilikle temin eden Zara kazasına bağlı Ütük karyesi halkı, arazisinin darlığı sebebiyle borçlandırma suretiyle Rumlardan kalma Kızık karyesine nakilleri, 1930 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kabul olunmuştur.⁸²

Karadeniz Bölgesi'nde ise Artvin, Trabzon, Çorum ve Gümüşhane gibi vilâyetlerde bu tür uygulamalara rastlanır. Artvin vilâyetinin Şavşat kazasına bağlı Çağlayan, Oba, Dutlu, Tepebaşı, Demirci, Meydancık, Balıklı ve Çukur köylerinden 150 nüfus, arazisinin kayalık ve geçim sıkıntısı çekmelerine sebep olduğundan, hükümetten yardım talebinde bulunmuşlardı. Bunun üzerine, evlerini kendileri yapmak şartıyla Ardanuç nahiyesine iskân edilmeleri uygun görülmüştü.⁸³ Yine Çorum vilâyetinin Alaca kazasının Beşiktepe köyüne iskân edilmiş olan Rusya mültecileri, burada su bulunmaması ve civar yerlerden de su getirme imkânının yokluğu sebebiyle, Tokat vilâyetinin Erbaa kazasına bağlı

⁷⁷ BCA. 030.10.81.530.13, 09/01/1930.

⁷⁸ BCA. 030.18.1.2.42.7.20, 17/02/1934.

⁷⁹ BCA. 030.18.1.2.57.66.15, 06/08/1935.

⁸⁰ BCA. 030.18.1.2.57.66.1, 15/08/1935.

⁸¹ BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933; 030.18.1.2.38.53.17, 20/07/1933; *Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası*, s. 61.

⁸² BCA. 030.18.1.2.15.76.6, 17/11/1930.

⁸³ BCA. 030.18.1.2.31.64.1, 22/09/1932.

Kırkharman köyüne iskân edilmişlerdi.⁸⁴ Bu vilâyetlerle birlikte Of, Sürmene ve Trabzon, yerleşim alanı olarak sıkıntı yaşanan yerlerdendir.

Nitekim Trabzon ve Çoruh'ta toprakların azlığı yüzünden 2.692 evde 9.836 kişi, toprağı bol ve verimli olan Van Gölü civarına azar azar gönderilip iskân edilmişlerdir⁸⁵. Aynı şekilde, Sürmene'nin Küçük Vizera köyünden 60, Büyük Zimla köyünden 45, Zavzaka köyünde 7 ve Humurga köyünde 12 nüfus olmak üzere toplamda 124 nüfus halk, topraklarının olmaması sebebiyle geçim sıkıntısı çekmişlerdir. Bu sebeple, 124 nüfus Erzurum'a bağlı Tercan kazasına, 1935 senesinde iskân edilmişlerdir.⁸⁶ Gümüşhane vilâyetinde ise, Zimon ve Boğalı köyünden 43 nüfus Tercan'a iskân olunurken⁸⁷, yine aynı vilâyetin Perek köyünden 21 nüfus, Tercan'a⁸⁸ yerleştirilmiştir.

Karadeniz ve İç Anadolu Bölgelerinin yanında Doğu Anadolu'da, bilhassa Kars ve Ardahan civarında arazi darlığı v.b. sebeplerle, iç iskân çalışmalarına rastlanır. 1933 senesinde, geçimlerini temin edemediklerinden dolayı, nakillerini isteyen Posof kazasının Şuvaskal ve Hırtas köyleri halkından 216 nüfus, kendilerine sadece arazi verilmek şartıyla Van vilâyetine iskânları yapılmıştır⁸⁹. Aynı sene içerisinde, Kars vilâyetinin Arapçay Kümbet köyünden 138 nüfus, kendilerine toprak verilmek suretiyle Erciş kazasına iskân edilirken⁹⁰, Çıldır kazasının Meryem ve Bayra Hatun köylerindeki 96 nüfus, Kars merkeze bağlı Emval-i Metruke köyünde iskân edilmiştir⁹¹. 1934 senesinde de buradaki iskân çalışmaları devam etmiş, Posof kazasına bağlı Nunus köyü halkından 66 nüfus, Kars'taki Emval-i Metruke köyüne iskân edilirken⁹², yine Posof kazasının Ağara köyü halkından 24 nüfus, Sarıkamış kazasının Kara Kurt köyüne iskân edilmişlerdir.⁹³ Bu tür iskânlar, 885 sayılı kanununun 3. maddesine göre yapılmış ve bu da ya sıhhat şartlarından, ya da geçim vasıtalarından uzak olmak durumunda uygulanmıştır.

Böyle bir uygulama da Ankara'da görülür. Samutlu köyü civarında muhacir iskân edilmek üzere istimlak edilen araziye, 885 numaralı iskân kanununun 3. maddesine göre, sıhhi şartların uygun olmaması sebebiyle, Ankara'nın Akköprü civarında oturmakta olan 100 aile muhacirin yerleştirilmesine, 1931 tarihinde

⁸⁴ BCA. 030.18.1.2.38.52.17, 15/07/1933.

⁸⁵ BCA. 030.18.1.2.40.77.9, 05/11/1933.

⁸⁶ BCA. 030.18.1.2.56.56.19, 28/06/1935.

⁸⁷ BCA. 030.18.1.2.56.57.1, 28/06/1935.

⁸⁸ BCA. 030.18.1.2.57.61.9, 04/07/1935.

⁸⁹ BCA. 030.18.1.2.40.77.6, 05/11/1933.

⁹⁰ BCA. 030.18.1.2.41.83.13, 05/11/1933.

⁹¹ BCA. 030.18.1.2.45.37.10, 26/05/1934.

⁹² BCA. 030.18.1.2.45.35.15, 21/05/1934.

⁹³ BCA. 030.18.1.2.46.49.4, 09/07/1934.

karar verilmiştir.⁹⁴ İç Anadolu Bölgesi'nde, sıhî şartlardan ziyade daha çok geçim vasıtalarından mahrum olma yüzünden yer değiştirmeler yapılmıştır. Sıhhat şartlarını düzeltmek bazen mümkün olabilmekte fakat özellikle de susuz ve çorak bir arazide kurulmuş olan bölgenin, bu vasıtayı temin etmesi kolay değildi. Bu sebeple yer değiştirmeler gündeme gelmiştir. 18 Haziran 1935 tarihli "Kurak Yerler Sulak Yerlere mi Yerleşecek" başlıklı bir gazete haberinde bu hususta şöyle bahsedilmiştir:

"Orta Anadolu'nun bu yıl da yağmursuz geçmesi, eskiden beri tatbiki düşünülen yeni bir mevzuu tazelemiştir: Susuz ve çorak arazide kurulmuş olan köylerimizin, sulu ve verimli yerlere nakledilmesi... Koçhisar civarı, Haymana'nın bazı kısımları, geniş Konya ovası, Kırşehir'in bazı tarafları, Sultaniye-Bozğır havzası gibi, kuraklığın fasılalı olarak hüküm sürdüğü çevrelerde bulunan köylerimizin, zaman zaman dağılmak ve göç tehlikesi göstermesi dolayısıyla, bu mntıkalarda yaşayan yurttaşların, kendilerine yakın ve suyu bol bereketli yerlere nakledilmeleri düşünülmektedir". Ziraat Vekili Muhlis, Haziran 1935 tarihinde yağmursuzluk çeken Ankara'nın yakın köylerine gitmiş ve incelemelerde bulunmuştu. Oradaki yetkili bir kişi: "Orta Anadolu'nun geniş ovalarında, tarihin muhtelif devirlerinde kuraklık yüzünden göçler olmuştur. Buralarda yer yer olan ufak sular, ancak küçük sabaları sulamaya kâfi gelmektedir. Buraları ya kendilerine en yakın büyük nehirler ve ana suların sulamayı temin etmeli, ya da mümkün olduğu kadar köy yoğunluğunu sabil mntıkalara ve suyu bol yerlere çekilmesi"⁹⁵ gerektiğini söyleyerek, böyle bir konuyu yeniden gündeme getirmiştir. Zaten iskân kanunu da, bu yetkileri Dâhiliye Vekâleti'ne vermişti. Dâhiliye Vekâleti'ne, 1934 tarihli iskân kanunu ile şu yetkiler verilmiştir:

1-Türkiye dâhilinde toprağı dar veya bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan, geçim vasıtalarından mahrum bulunan köyler halkını.

2-Yerleşmiş veya göçebe bulunan köyler halkını.

3-Evleri dağınık köyler halkını.

Yaşayış, sıhhat itibariyle elverişli yerlere nakil, evleri dağınık köyler halkını daha uygun merkezlerde toplamak, huğları, obaları, komları köyler içine kaldırmak, yenilerinin yapılmasını yasaklamaktan oluşmuştur⁹⁶. Bu vaziyetteki köyler, dağınık bir halde olduğundan, Türk köyünde her türlü medenî ve kültürel bir yenilik yapmak, onları iktisaden teşkilatlandırmak, sosyolojik açıdan mümkün olamayacağından, memlekette yapılacak ilk yenilik, bu küçük ve dağınık köyleri kalabalık köyler halinde bazı merkezlerde toplamaktı⁹⁷. Örneğin

⁹⁴ BCA. 030.18.1.2.21.47.8, 01/07/1931.

⁹⁵ "Kurak Yerler Halkı Sulak Yerlere mi Yerleşecek?", *Babalık*, nu: 4653, 18 Haziran 1935, s. 1.

⁹⁶ H. Nuri, *İskân ve Muhaceret*, (Yayınevi Yok), İstanbul, 1934, s. 9-10.

⁹⁷ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 488.

Maraş'ın Süleymanlı kazasına bağlı dağlar arasında yaşayan ve birbirine yaklaşık birer ikişer saat mesafede bulunan halkın, Zeytun'daki verimli arazilere yerleştirilmeleri temin edilmişti⁹⁸. Bu uygulamalardan biri de Konya'ya bağlı Ereğli kazasında yapılmıştır.

1901 yılında Konya'nın Ereğli kazasının Burhaniye köyünde iskân edilmiş olan, 50 hanede 1.000 nüfustan kalan 10 hanede 40 kişinin, oturdukları yerlerin havasızlığı ve geçim vasıtalarının azlığı yüzünden, Beyşehir kazasına yerleştirilmeleri, 1934 senesinde gerçekleştirilmiştir⁹⁹. Bu tür uygulamanın yapılmış olduğu bir diğer yer ise Yozgat'tır. Akdağmadeni ve Boğazlıyan kazaları içerisinde bulunan ormanlardan koruma altına alınan kısmı içerisinde, Rum ve Ermenilerden kalan köylere iskân edilmiş olan muhacirler ile ormanlara daima zarar vermekte olan bir kısım yerli köylülerin, orman dışına nakilleri hakkında Dâhiliye Vekâleti, kaza kaymakamlığına emir vermişti.

Yozgat Valiliğinin verdiği bilgiye göre, her iki kazada ormanlar dâhilinde toplam 26 köyde 924 hanede, 4.874 nüfus oturmaktaydı. Bunların yerlerinden kaldırılması, iktisadî ve ziraî bir buhran doğurmakla beraber, iskân ve evlerinin temini de hükümetçe ayrı bir masraf olacaktı. Ziraat Vekâletinin raporunda, orman içerisinde bulunan Ermenilerden kalan arazinin borçlanma kanununa göre ahaliye satılmakta olduğu, orman müfettişliğinin haberine göre bildirilmekteyse de, Akdağmadeni kaymakamlığından cevaben alınan yazıda, orman içinde mevcut ve boş olup da yeniden ihya ve imâr edilen köyler olmadığı bildirilmiştir.

Boğazlıyan kazasınca, orman içindeki köylere başlangıçta on beş yirmi hane kadar muhacir iskân edilmiş ise de, gerek bunların ve gerek bu yerli köyler halkının ormanlara zarar verecek hal ve hareketleri görülmemiş olduğu kaymakamlıkça bildirilmiştir. Bundan dolayı, ormanların içerdiği sahaya göre, korunmasında görevli orman muhafaza memurları yeterli olmadığından, bunların sayısının artırılmasıyla birlikte, görevlerini layıkıyla yerine getirebilmelerini temin etmek gerekiyordu. Bunun için, teftiş ve daima kontrol altında bulundurulmaları ve usul ve kanuna göre yapılacak kesim ve tahribat işleri hakkında para cezalarının ve orman davaları hakkındaki zaman aşımı müddetinin artırılması ile cezaların şiddetlendirilmesi, ormanların korunmasına fayda sağlayacağı valilik tarafından teklif edilmiştir¹⁰⁰. İşte memleket dâhilindeki nüfus hareketlerinin başlıca sebeplerinden birisi de, halkın sağlığının mevcut yerlerde tehlike altında olması, ya da oturmuş oldukları sahalarda geçimlerini temin edememeleri olmuş ve devlet bazen, bu grupları kendi istekleri dâhilinde, bazen de kendisi uygun bularak onların yerlerini değiştirmiştir. Bu gruplarla

⁹⁸ BCA. 272.11.16.64.10, 22/03/1923.

⁹⁹ BCA. 030.18.1.2.50.83.12, 06/12/1934.

¹⁰⁰ BCA. 272.11.23.124.18, 19/07/1928.

birlikte, memleket içerisinde sürekli iskân bekleyen ve göçebe durumunda bulunan bir başka grup ise, doğudan savaştan zarar gördüğü için göçüp, memleketin iç ya da batı kesimlerinde iskân bekleyen Şark mültecileriydi.

Şark Mültecileri

I. Dünya Savaşı sırasında, doğu illeri Ruslar tarafından işgal edildiği zaman, Orta ve Batı Anadolu'ya kaçarak oraya yerleşmeye gelen kişilere *Şark Mülteci* denilir. Savaştan sonra Rus işgali sona ermişse de, oralarda meydana gelen kanlı olaylar, boş kalan Müslüman evlerini tamamen yakıp yıkmış ve kalanlar da kendiliğinden çökmüş olduğundan, geniş bir sahanın büyük bir çoğunluğunu birden eski yerlerine götürmek ve barındırmak büyük bir mesele olmuştur. Bu halktan gücü yetenlerin büyük bir kısmı kendi kendilerine eski memleketlerine dönüp oralarda yerleşmeye çalışmışlarsa da, önemli bir kısmı, devletin yardımına ihtiyaç duymuştur. Devlet, bunlardan bir kısmının gidiş masrafını vererek göndermiş, fakat gitmek istemeyenleri oldukları yerlerde barındırmayı düşünmüştür. Oldukları yerlerde barındırmak düşüncesi de, Şark mültecilerinin iskânını gündeme getirmiştir.

Şark mültecilerin durumu, tamamen muhacir durumunda olup, bunları barındırmak kadar bir de geçindirmek yönü düşünülmüş, bunlara da âdî iskân* muamelesi yapılmış, evden başka dükkân ve arazi de verilmiştir. Öyle ki, Şark mültecilerinden 1923-33 yılları arasında iskân görenlerin miktarı 9.145 ailede 35.017 nüfustur. Bunlara verilmiş olan yapılarla topraklar, borçlanma kanununa göre 20 yıl içinde ödenmek üzere borçlandırılmıştır.¹⁰¹ Şark mültecileri iskân edilirken, belirli esaslar göz önünde tutulmuştur. Özellikle bu mülteciler arasında, Kürt kökenli olanların yerleştirilmeleri sırasında iskân edildikleri yerin halkıyla nüfus oranlarına büyük önem verilmiştir. Bu durum ise I. Dünya Savaşı esnasında sürüp gelen bir uygulamanın devamı niteliğindedir.

I. Dünya Savaşı devam ederken, 4 Mayıs 1916 tarihinde Konya, Ankara, Kayseri ve Niğde gibi vilâyetlere, Dâhiliye Vekâleti tarafından gönderilen bir yazıda; harp mıntıklarından gelen Kürt mültecilerinin reis, imam ve şeyhlerinden ayrı ve yerli halkın %5 oranını geçmeyecek şekilde, Anadolu içlerine iskân olunmak üzere gönderilmeleri istenmiştir¹⁰². Zaten bu dönem içerisinde büyük bir göç hareketi meydana gelmiştir. 1917 sonlarında Diyarbakır ve Urfa'dan 50.000 mültecinin Konya'ya gönderildiği ve bu sevk işlemi için ise

*Adî İskân: Memleketinde malı olup olmadığına bakılmayarak kendisine barınacak bir hane, işine göre geçinecek dükkân, arsa veya tevzi talimatnamesinin tayin ettiği oran ve miktarda arazi, bağ, bahçe, zeytinlik v.s. vermektir. Bkz: Naci Kökdemir, *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu*, (Yayınevi Yok), Ankara, 1952, s. 193.

¹⁰¹ BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933.

¹⁰² Dündar, *age.*, s. 143-144.

100.000 liradan fazla bir miktarın harcandığı anlaşılmaktadır.¹⁰³ Bunun yanında, I. Dünya Savaşı'nda memleketlerini terk etmiş olan Şark vilâyeti mültecilerinden, başlangıçta memleketlerine iade edilmekte iken, buldukları yerlerde alkonulan Türk mültecilerin, arzu ettikleri takdirde memleketlerine dönmesine müsaade edilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁴

Aslında I. Dünya Savaşı sırasında, düşman istilâsından kaçarak göç eden Şark mültecileri savaş içinde, memleketleri düşman istilâsında kaldığı müddetçe, muhacirler gibi iskâna tabi tutulmuşlar ve yerleştirilmişlerdir. Bu, sırf memleketlerinin düşman istilâsı altında kalmasından kaynaklanmıştır. Tabii bu durum geçici kabul edilmiş ve bunların memleket dışından gelen muhacirler gibi yerleştirilmesine izin verilmemiştir. Dâhiliye Vekâleti tarafından 22 Ekim 1922 tarihinde yayımlanan bir genelgede şöyle denilmiştir: *“Edirne, Bursa veya İzmirli bir yerinin, Konya veya Ankara’da yerleşmesinden bir farkı olmayan bu işleme devamı imkân kalmadığından, bu güne kadar bir yere yerleştirilmiş, tahsis ve iskân işleri tamamlanmış bulunmayanlar hakkında yapılacak bir işlem kalmamıştır... Yalnız, memleketlerine dönecek muhtaçlara tahsisat mevcut oldukça nakliye masrafları verilecektir”*¹⁰⁵. Bu meseleye Mustafa Kemal, 1 Mart 1923 tarihli Meclis konuşmasında değinmiş, Şark vilâyetleri mültecilerinin memleketlerine iadesi ve oradaki halka yapılacak yardımlarla ilgili olarak şöyle demiştir: *“Geçen senelerde, yalnız Şark vilâyetleri mültecilerinin geri alınan yurtlarına iadesine ve memleketleri o zaman henüz kurtulmamış olan Batı Anadolu mültecilerinin, iagesine ve iskân muntakalarında inceleme yapmakla, kalan yardım işleri bu sene daha geniş bir şekilde çalışılmış ve maddeten olumlu neticeler alınmıştır”*¹⁰⁶. Hakikaten Atatürk’ün bu konuşması dâhilinde, Şark mültecileriyle ilgili bir kanun kabul edilmiş ve özellikle de onlara yapılacak yardımlara değinilmiştir.

İlk olarak Nisan 1923 tarihinde kabul edilen kanuna göre, Rus istilâsına maruz kalan doğudaki halktan bu istilâ sebebiyle iç bölgelere göç etmiş olanların, memleketlerine iadeleri için 150.000 liralık tahsisat konulmuştur¹⁰⁷. Daha sonra ise, Şark vilâyetleri mültecilerinin memleketlerine iadesi ile ilgili olarak çıkan, Nisan 1924 tarihli kanunun maddeleri de şöyleydi.¹⁰⁸

1- Şark vilâyetlerinde Rus istilâsına maruz kalan yerler halkından, iç bölgelere göç etmiş olanların memleketlerine iadeleri için, 1923 senesi Muâvenet-i

¹⁰³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: III, İçtima: IV, Cilt I, Ankara, 1922, s. 361.

¹⁰⁴ BCA. 272.12.61.176.14, 18/12/1928.

¹⁰⁵ *İskân Mevzuatı*, Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1936, s. 236.

¹⁰⁶ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1997, s. 349.

¹⁰⁷ *Düstur*, III. Tertip, Cilt IV, İstanbul, 1929, s. 15-16.

¹⁰⁸ BCA. 272.11.18.82.18, 21/04/1924.

İçtimaîye bütçesinden (Şark vilâyetleri ahalisinden iç bölgelere göç edenlerin iadesi masrafıdır.) 150.000 lira tahsisat konulmuştur.

2- Yunan istilâsında ele geçirilen yerlerden, harp durumu sebebiyle kısmen veya tamamen harap olan köy ve kasabalardaki evlerin tamir ve inşası için, Maliye bütçesine (Harp sebebiyle harap olan evlerin tamir ve inşası masrafı) adıyla 1 milyon lira tahsisat konulmuştur.

3- 2. madde ile verilen tahsisat her bölgede yapılan keşifler sonucunda tahakkuk edecek tahribatın, imâr bedeline göre %5'inde ve sırasıyla en acil tamirata ve inşaata tahsis olunur.

4- 1. ve 2. maddelere verilen tahsisattan 1923 senesi zarfında sarfedilemeyen miktarı 1924 senesinde sarfedilebilir.

Mübadele, İmâr ve İskân Vekâletinin teşkilinden evvel, muhacir işlerinin devredildiği Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaîye Vekâleti bütçesine ve Şark vilâyetleri ahalisinden iç bölgelere göç edenlerin iade masrafı namıyla 150.000 lira ve *yangın sebebiyle harap olan evlerinin tamir ve inşası masrafı* namıyla Maliye Vekâleti bütçesinde 1.000.000 liranın alınmasına ve bu tahsisatın 1924 senesinde de sarf edilebilmesine dair kanunun ardından, Maliye Vekâletince bu tahsisattan vilâyete gönderilen paraların, kanunun ruhuna ve amacına muhalif olarak bazı taraflarda hak etmeyen kişilere verilmiş olduğu anlaşılmıştır. Hakikaten yardıma muhtaç olan evsiz barksız ahalinin dahi beş, on lira ile hane ve meskenlerinin inşasına imkân olamayacağı kanaati hâsıl olmuştu. Bu nedenle, bu tahsisatın bu suretle sarf ve heder olunmasından ise, bununla her çeşit inşaat malzemesi satın alınarak mâl oldukları fiyat üzerinden yardıma muhtaç ahaliye dağıtılması uygun görülmüştü. Bu sayede hem mülkün imârını ve hem de tahsisatın faydalı bir suretle kullanılmasını sağlayacağından, bu yolda maliye memurlarına tebligat yapılması ve daha sonra tahsisatın bu şekilde önemli olan mevkide harcanması kararına varılmıştır¹⁰⁹.

Ancak bu kanunun çıkarılmasının ardından, 10.000'in üzerinde mülteci eski memleketlerine gönderilmişlerdir. Nitekim Dâhiliye Vekili Cemil Bey, 25 Mart 1925 tarihinde Meclis'teki konuşmasında, Şark vilâyetleri mültecileri hakkında şu bilgileri vermiştir: *"Vilâyeti Şarkîye mültecileri, şöyle böyle, elli, elli dört bin kadar mülteci gelmiş, bunların geçen sene takriben on iki bini hükümet tahsisatı ile sevk edilmiş, bu sene de evleri hazırlandıktan sonra, sevk edilecek on beş bin kişi için, bütçeye tahsisat kondu. Geriye kalan yirmi beş bin kişi tekrar eski yurtlarına dönmek niyetinde ve arzusunda değildiler. Başka yerde yerleşmişlerdir ve bu yerleşenlere, buldukları yerlerde emlak ve arazi verilmek için ayrıca bir kanun hazırlanmıştır"*¹¹⁰. Daha önceden Rus istilâsı üzerine, Orta ve Batı Anadolu'ya gelen doğu halkı, oraların geri alınmasından

¹⁰⁹ BCA. 272.11.18.82.18, 21/04/1924.

¹¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, Cilt XVI, Ankara, (t.y.), s. 204.

sonra büyük kısmı geriye dönmüştür. Şark mültecisi olarak nitelendirilen bu kişilerin büyük bir kısmını da hükümet, yol parasını vererek yurtlarına göndermiştir. Memleketine dönmeyenler, Şark mültecisi adı altında iskân görmüştür¹¹¹.

Sonuç

Atatürk döneminde mübadele ve ardından 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'ye yönelik yapılan göçler, bu dönemde belirli bir plân dâhilinde bir iskân politikasının izlenmesini gerektirmiştir. Mübadeleye tâbi olan muhacirler ile mübadeleye tâbi olmayan gayr-i mübâdiller, memlekette Türk kültürlü nüfusun yoğunluğunu artırmış ve homojen bir nüfus yaratılması noktasında kayda değer katkıları olmuştur. Ancak bu sırada, bir taraftan millî kültür çatısı altında toplum şekillendirilirken, bazı unsurların bunun önünde önemli bir engel olarak görülmüş olması, iç iskân meselesini ortaya çıkarmıştır.

Cumhuriyet hükümeti, Anadolu'nun doğusunda ve batısında yaşayan bütün vatandaşlarını, mütecanis ve tek bir vücut haline getirmek ve onlarla homojen ve birlik içinde bir millet yaratmak gayesindeydi. Bunun için, ülke içerisinde dağınık vaziyette yaşayan aşiretler, göçebe aşiretler dışında kaçakçılık, eşkıyalık vb. olumsuz faaliyette bulunanlar ile topraklarının darlığı sebebiyle bir türlü geçimini temin edemeyen halkın, bir kısmının yerleri değiştirilmiştir. Bunların içerisinde, geçim sıkıntısı sebebiyle yerleri değiştirilenler, daha çok buldukları yerlere yakın alanlara iskân edilmişlerdir. Aynı şekilde göçebelik sebebiyle yapılan iskânlarda da, aynı yöntem takip edilirken, güvenlik sebepli yapılan iskânda halkın bulunduğu yerden uzak yerlere nakli şeklinde kendini göstermiştir. Şark mültecilerinde ise durumları diğerlerine göre daha farklı olduğu için, eski yerlerine dönmek isteyenlere izin verilirken, mevcut yerlerinde kalmak isteyenler de buldukları yerlerde iskânları temin edilmiştir.

Bu uygulamalar neticesinde, göçebe aşiretler yerleşik hayata geçirilmiş, topraklarının azlığı sebebiyle geçim sıkıntısı çekenlere belirli miktarda arazi verilmiş ve bu sayede, ülkenin millî ve medenî bir yapıya kavuşmasının önü açılmıştır. Yine şark mültecilerinin iskânı sayesinde, uzun süre evsiz, barksız, topraksız ve üretimden mahrum vaziyette kalan halkın, ülke iktisadına katkısı da bu şekilde sağlanmıştır. Ancak Şeyh Said İsyanının ardından, doğudan batıya gönderilen halkın önemli bir kısmı buldukları yerleri bir türlü benimseyememişler ve buralardan bir an evvel memleketlerine dönmek istemişlerdir. Nitekim daha sonra çıkarılan kanunlarla bunların bir kısmı memleketlerine tekrar dönmüşlerdir. Bu şekildeki bir sirkülasyonun ise ülke ekonomisine vurduğu zarar inkâr edilemez. Bütün bunlarla birlikte, homojen ve birlik temelinde dayalı bir nüfus oluşumunda iç iskânların payı büyük olmuştur.

¹¹¹ BCA. 030.10.124.885.4, 12/08/1933.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu

Fon. Kod. 030.10 030.10.124.885.4; 030.10.81.530.192; 030.10.116.808.17; 030.10.81.530.10;

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (1920-1928)

Fon. Kod. 030.18.1.1 030.18.1.1.16.71.19; 030.18.1.1.16.77.2; 030.18.1.1.13.26.7; 030.18.1.1.23.7.2;

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (1928 ve Sonrası)

Fon. Kod. 030.18.1.2 030.18.1.2.28.38.20; 030.18.1.2.30.53.1; 030.18.1.2.25.2.2; 030.18.1.2.41.81.11; 030.18.1.2.45.37.1; 030.18.1.2.45.36.20; 030.18.1.2.23.68.12; 030.18.1.2.22.57.2; 030.18.1.2.26.12.15; 030.18.1.2.36.39.4; 030.18.1.2.40.78.8; 030.18.1.2.40.78.2; 030.18.1.2.6.46.3; 030.18.1.2.76.57.6; 030.18.1.2.23.63.19; 030.18.1.2.80.97.10; 030.18.1.2.25.2.1; 030.18.1.2.41.82.12; 030.18.1.2.84.75.8; 030.18.1.2.79.89.1; 030.18.1.2.40.77.20; 030.18.1.2.68.79.16; 030.18.1.2.6.51.10; 030.18.1.2.42.7.20; 030.18.1.2.57.66.15; 030.18.1.2.57.66.1; 030.18.1.2.38.53.17; 030.18.1.2.15.76.6; 030.18.1.2.31.64.1; 030.18.1.2.38.52.17; 030.18.1.2.40.77.9; 030.18.1.2.56.56.19; 030.18.1.2.56.57.1; 030.18.1.2.57.61.9; 030.18.1.2.40.77.6; 030.18.1.2.41.83.13; 030.18.1.2.45.37.10; 030.18.1.2.45.35.15; 030.18.1.2.46.49.4; 030.18.1.2.21.47.8; 030.18.1.2.50.83.12;

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu

Fon. Kod. 272.11, 272.12, 272.65] 272.65.6.3.7; 272.12.41.49.4; 272.12.61.176.14; 272.12.50.109.10; 272.12.60.171.2; 272.11.20.100.5; 272.11.23.119.34; 272.11.22.117.14; 272.11.16.64.10; 272.11.23.124.18; 272.11.18.82.18.

Kitap ve Makaleler

“Kurak Yerler Halkı Sulak Yerlere mi Yerleşecek?” (1935) *Babalık*, nu: 4653, 18 Haziran.

“Şükrü Kaya Bey'in Millet Meclisinde Söylediği Mühim Nutuk” (1934) *Hâkimiyet-i Milliye*, nu: 4632, 16 Haziran.

AREN Sadun (1949) “Şehirleşme Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1,2 ve 3-4, 332-346.

ARI Kemal (2003) *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1997) C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Aydın Tarihi (1927) Kânûn-ı Evvel, Cilt 15, Sayı 45.

BABUŞ Fikret (2006) *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.

- BARAKAN Ömer Lütfi (1980) *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- BAŞAR Erdoğan (1963) “Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Buluyor”, *Sosyal Adalet*, Sayı 2, Mart, 7.
- CENGİZKAN Ali (2004) *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- DEVELLİOĞLU Ferit (2001) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DÜNDAR Fuat (2007) *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Düstur* (1929) III. Tertip, Cilt IV, XV
- Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası* (1935) Nüfus Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Geçen Yıllarda Yapılan ve Gelecek Yıllarda Yapılacak Olan İşler Hülasası* (1938) Dâhiliye Vekâleti Yayını, Ankara.
- GERAY Cevat (1970) “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, Aralık, 8-36.
- GÜRİZ Adnan (1975) *Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara.
- H. Nuri (1934) *İskân ve Muhaceret*, (Yayınevi Yok), İstanbul.
- HALAÇOĞLU Yusuf (1997) *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara.
- İskân Mevzuatı* (1936) Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekâleti İskân Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- İskân Tarihiçesi* (1932) Hamit Matbaası, İstanbul.
- Kadri Kemal (1933) “Anadolu’nun Doğusunda Köy İçtimaiyatı”, *Yeni Türk Mecmuası*, Cilt I, Sayı 10, Temmuz, 814-816.
- KARPAT Kemal H. (1996) *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul.
- KOÇAK Cemil (2003) *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KÖKDEMİR Naci (1952) *Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu*, (Yayınevi Yok), Ankara.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (1992) Devre: III, İçtima: IV, Cilt I, Ankara.
- Şeref Nuri (1935) “İskân Kanunu ve Yurtdandırma Politikamız”, *Ulus*, nu: 5031, 1 Ağustos.
- Şevket Aziz (1934) “Türk Topraklarının Adamı”, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 20, Eylül, 81-82.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (1934) Devre: IV, İçtima: III, Cilt: XXIII, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (1935) Devre: V, İçtima: I, C. VII, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (t.y.) Devre: III, İçtima: I, C. I, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (t.y.) Devre: II, İçtima: II, C. XVI, Ankara.
- TBMM Zabıt Ceridesi* (t.y.) Devre: II, İçtima: IV, C. XXXIII, Ankara.
- TEKELİ İlhan (1990) “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 50, Yaz, 49-71.

TUNÇAY Mete (1999) *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.